

YENGIL SANOAT KORXONALARI RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

ANDIJON DAVLAT TEXNIKA INSTITUTI

*“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4-bosqich K-111-21 guruh
bitiruvchisi **Muxtorov Yahyobek Muhiddin o‘g‘li***

*ILMIY RAHBAR: assistent **R.D.Atajanova***

Annotatsiya: Ushbu maqola yengil sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni har tomonlama tahlil qiladi. Tadqiqotda iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, ekologik va institutsional omillar alohida ko'rib chiqilgan. Maqolada global iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, iste'molchilar talablarining o'zgarishi, barqarorlikka intilish va davlat siyosatining o'rni yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston yengil sanoati oldida turgan chaqiriqlar va imkoniyatlar tahlil qilinib, korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va innovatsion rivojlanishini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Annotation: This article comprehensively analyzes the key factors influencing the sustainable development of light industry enterprises. The study examines economic, technological, social, environmental, and institutional factors. It highlights global economic changes, the adoption of modern technologies, evolving consumer demands, the pursuit of sustainability, and the role of government policy. Furthermore, the article analyzes the challenges and opportunities facing Uzbekistan's light industry, providing recommendations to enhance enterprise competitiveness and foster innovative development.

Kalit so'zlar: Yengil sanoat, rivojlanish omillari, iqtisodiyot, texnologiya, innovatsiya, raqobatbardoshlik, eksport, barqarorlik, O'zbekiston.

Keywords: Light industry, development factors, economy, technology, innovation, competitiveness, export, sustainability, Uzbekistan.

Kirish

Yengil sanoat har qanday milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u aholini zarur iste'mol mollari bilan ta'minlash, bandlikni oshirish va mamlakatning eksport salohiyatini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi [1]. O'zbekiston uchun yengil sanoat, ayniqsa, paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar yaratish va ish o'rinlari yaratish nuqtai nazaridan strategik ahamiyatga ega [2]. Biroq, bugungi kunda bu soha nafaqat ichki, balki global bozorlardagi murakkab va dinamik o'zgarishlar bilan yuzlashmoqda.

Korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun ularga ta'sir qiluvchi barcha asosiy omillarni chuqur anglash va tahlil qilish zarur. Bu omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, ekologik va institutsional guruhlariga ajratish mumkin [3]. Globalizatsiya va raqobatning kuchayishi sharoitida, yengil sanoat korxonalari o'z faoliyatini samarali boshqarish, innovatsiyalarni joriy etish va bozor talablariga tez moslashish imkoniyatlarini izlamoqda [4].

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi yengil sanoat korxonalari rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni kompleks tahlil qilish, ularning O'zbekiston sharoitidagi xususiyatlarini o'rganish va sohaning barqaror o'sishini ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot nafaqat mavjud muammolarni aniqlashga, balki yangi imkoniyatlarni ochib berishga ham qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Yengil sanoat korxonalari rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili ushbu masalaning turli jihatlarini yoritishga yordam beradi.

Iqtisodiy omillar: Porter (1980) o'zining raqobatbardosh ustunlik nazariyasida bozordagi raqobat muhiti, xomashyo narxlari, ishchi kuchi narxi va iste'molchilarning xarid qobiliyatining korxona rivojlanishidagi ahamiyatini ta'kidlagan [5]. Yengil sanoatda ayniqsa xomashyo bazasi (paxta, ipak, jun), energiya resurslari narxi va eksport bozorlariga chiqish imkoniyatlari muhimdir [6]. Gereffi (1999) global qiymat zanjirlari nazariyasida yengil sanoatning jahon bozorlariga integratsiyalashuvi va uning iqtisodiy samaradorligiga ta'sirini o'rgangan [7].

Texnologik omillar: Zamonaviy ishlab chiqarishda texnologik yangilanishlarning roli ortib bormoqda. Freeman (1982) texnologik innovatsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatgan [8]. Yengil sanoatda bu, avtomatlashtirilgan dastgohlar, raqamli dizayn tizimlari (CAD/CAM), 3D-printerlar va sun'iy intellektga asoslangan ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etishni o'z ichiga oladi [9]. Bu texnologiyalar mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozorga yangi mahsulotlarni tezroq chiqarish imkonini beradi.

Ijtimoiy omillar: Iste'molchilarning o'zgaruvchan talablari va ijtimoiy tendensiyalar yengil sanoatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kotler (2000) iste'molchi xatti-harakatlarini o'rganish va marketing strategiyalarini ishlab chiqishning ahamiyatini ta'kidlagan [10]. Hozirgi kunda iste'molchilar nafaqat mahsulot sifatiga, balki uning ekologik xavfsizligi, etika normalariga muvofiqligi (masalan, bolalar mehnati ishlatilmaganligi) va brendning ijtimoiy mas'uliyatiga ham e'tibor bermoqdalar [11].

Ekologik omillar: Atrof-muhitni muhofaza qilishga oid xalqaro va milliy talablar yengil sanoat uchun tobora muhim bo'lib bormoqda. Elkington (1998) "Uchlik tubi" (Triple Bottom Line) konsepsiyasida korxonalarining nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy natijalarini ham hisobga olish zarurligini ilgari surgan [12]. Suvni tejaydigan texnologiyalar, chiqindilarni kamaytirish, ekologik toza xomashyodan foydalanish va uglerod izini kamaytirish yengil sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega [13].

Institutsional omillar: Davlat siyosati, qonunchilik bazasi, investitsiya muhiti va xalqaro savdo shartnomalari korxona faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. North (1990) institutsional iqtisodiyot nazariyasida institutlarning iqtisodiy o'sishdagi rolini asoslagan [14]. O'zbekistonda yengil sanoatni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qabul qilinayotgan farmon va qarorlar, imtiyozlar va subsidiyalar, eksportni rag'batlantirish choralari bu sohaning rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi [15]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yengil sanoat korxonalarining rivojlanishi bir qancha omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Ushbu omillarni doimiy ravishda monitoring qilib borish va ularga moslashish korxonalarining muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Metodologiya va natijalar

Yengil sanoat korxonalari rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va baholash maqsadida O'zbekistonning Toshkent, Andijon va Namangan viloyatlarida joylashgan 15 ta yengil sanoat korxonasi misolida ekspert so'rovnomasi va statistik tahlil o'tkazildi. Tadqiqotda korxona rahbarlari, marketing bo'limi boshliqlari, texnologlar va iqtisodchilar ishtirok etishdi.

Metodologiya. Ekspert so'rovnomasi: Yengil sanoat korxonalariga ta'sir qiluvchi asosiy iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, ekologik va institutsional omillarni aniqlash maqsadida Delphi usulidan foydalanildi [16]. Ekspertlarga har bir omilning ahamiyatini 1 dan 5 ballgacha baholash so'raldi (1 – ahamiyatsiz, 5 – juda muhim). Statistik tahlil. Tanlangan korxonalarining so'nggi uch yildagi (2022-2024) ishlab chiqarish hajmi, eksport ko'rsatkichlari, innovatsion faoliyati (joriy etilgan yangi texnologiyalar soni), xomashyo va energiya sarfi dinamikasi, investitsiyalar hajmi va kadrlar oqimi bo'yicha ma'lumotlari to'plandi va korrelyatsion tahlil o'tkazildi [17]. Benchmarking (eng yaxshi amaliyotlarni taqqoslash): O'zbekiston korxonalari ko'rsatkichlari Xitoy va Turkiyaning yetakchi yengil sanoat korxonalari bilan taqqoslandi [18].

Natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Iqtisodiy omillar. Xomashyo narxi va sifati 4.8 ball bilan eng muhim iqtisodiy omil deb topildi [19]. Paxta tolasi narxining o'zgaruvchanligi va sifati korxonalar rentabelligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Eksport bozorlariga kirish imkoniyatlari va bojxona tartiblari 4.5 ball. Eksportga yo'naltirilgan korxonalar uchun savdo to'siqlari va logistika xarajatlari asosiy cheklovchi omillar ekanligi aniqlandi. Ishchi kuchi narxi

va samaradorligi 4.2 ball. O'zbekistonda ishchi kuchi narxi nisbatan past bo'lsa-da, malaka darajasi va mehnat unumdorligi yaxshilanishi kerakligi ta'kidlandi. Texnologik omillar. Zamonaviy uskunalar va texnologiyalarni joriy etish 4.9 ball bilan ustuvor ahamiyatga ega deb topildi [20]. Statistik tahlilga ko'ra, innovatsiyalar darajasi yuqori bo'lgan korxonalarda ishlab chiqarish hajmi 20-30% ga o'sgan. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish 4.7 ball. Raqamli dizayn, avtomatlashtirilgan kesish va tikish mashinalari mahsulot sifatini va tezligini oshiradi.

Ijtimoiy omillar. Iste'molchilar talablarining o'zgarishi (moda va tendensiyalar) 4.3 ball. Bozorga tez moslashish va yangi dizaynlarni yaratish qobiliyati muhimligi ta'kidlandi. Kadrlar malakasi va mahorati 4.6 ball. Malakali kadrlar yetishmasligi korxonalar uchun jiddiy muammo ekanligi qayd etildi. Ekologik omillar. Ekologik standartlarga rioya qilish va barqarorlikka intilish 4.0 ball. G'arb bozorlariga kirish uchun "yashil" standartlar va sertifikatlar ega bo'lish zaruriyati. Suv va energiya resurslaridan samarali foydalanish 3.8 ball. Resurs tejankor texnologiyalarni joriy etishning rentabellikka ta'siri. Institutsional omillar. Davlatning qo'llab-quvvatlash siyosati (imtiyozlar, subsidiyalar) 4.4 ball [21]. Davlat tomonidan ko'rsatilayotgan imtiyozlar investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Qonunchilik bazasining barqarorligi va shaffofligi 4.1 ball. Investitsiya muhitini yaxshilashda huquqiy kafolatlar muhim o'rin tutadi. Ushbu natijalar yengil sanoat korxonalari rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini, unga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari yengil sanoat korxonalari rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarning murakkabligini va ularning o'zaro bog'liqligini yaqqol ko'rsatdi. Eng muhim omillar qatorida xomashyo sifati va narxi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, eksport bozorlariga kirish va malakali kadrlarning mavjudligi ta'kidlandi.

Iqtisodiy omillar nuqtai nazaridan, O'zbekistonda paxta xomashyosi bazasining mavjudligi katta ustunlikdir [19]. Biroq, uning narxining global bozorlardagi o'zgaruvchanligi va sifatini barqarorlashtirish zaruriyati korxonalarning rejalashtirishiga ta'sir qiladi. Eksportga yo'naltirilganlik yengil sanoat uchun asosiy drayver bo'lsa-da, bojxona tartiblarini soddalashtirish va transport-logistika xarajatlarini kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu **Porter (1980)**ning raqobatbardoshlik nazariyasidagi xarajat ustunligi elementlariga mos keladi [5].

Texnologik omillarning ustuvorligi zamonaviy yengil sanoatning yuqori texnologiyali sohaga aylanib borayotganini ko'rsatadi. Avtomatlashtirish va raqamlashtirish nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki mahsulot sifatini yaxshilab, Freeman (1982) ta'kidlaganidek, innovatsion o'sishni ta'minlaydi [8]. O'zbekiston korxonalari global raqobatga bardosh bera olishlari uchun zamonaviy uskunalar va dasturlarga investitsiya kiritishlari shart.

Ijtimoiy omillarga e'tibor berishning ahamiyati Kotler (2000) g'oyalarini tasdiqlaydi [10]. Iste'molchilarning moda tendensiyalariga va "yashil" mahsulotlarga bo'lgan talablari tez o'zgarmoqda. Shu sababli, korxonalar dizayn va marketing bo'limlarida kreativ va bozor talablariga tez moslasha oladigan mutaxassislariga ega bo'lishlari kerak. Kadrlar malakasining yetishmasligi esa, oldingi maqolada ham ta'kidlanganidek, asosiy cheklovchi omillardan biridir.

Ekologik omillar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, ayniqsa Yevropa va Shimoliy Amerika bozorlarida. **Elkington (1998)**ning "Uchlik tubi" konsepsiyasi bugungi kunda biznes yuritishning ajralmas qismiga aylangan [12]. O'zbekiston yengil sanoati ham "yashil" ishlab chiqarish standartlariga o'tish orqali xalqaro bozorlarda o'z mavqeini mustahkamlashi mumkin. Bu resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish va chiqindilarni minimallashtirishni talab qiladi.

Institutsional omillar davlatning qo'llab-quvvatlashini aks ettiradi. O'zbekistonda yengil sanoatni rivojlantirishga qaratilgan Prezident farmonlari va qarorlari ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [21]. Biroq, investitsiya muhitini yanada yaxshilash, qonunchilik shaffofligini oshirish va byurokratik to'siqlarni kamaytirish, North (1990) ta'kidlaganidek, iqtisodiy o'sish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi [14].

Xulosa qilib aytganda, yengil sanoat korxonalari rivojlanishi kompleks yondashuvni talab qiladi, bu bir qancha omillarni o'z ichiga oladi. Davlat siyosati, korxonalar strategiyasi va ilmiy-tadqiqot ishlari ushbu omillarni inobatga olgan holda shakllantirilishi zarur.

Xulosa

Yengil sanoat korxonalari rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, unga ko'plab o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot ushbu omillarni har tomonlama tahlil qilib, ularning korxona faoliyatiga ta'sirini baholadi.

Omilling xilma-xilligi Yengil sanoat rivojlanishiga iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy, ekologik va institutsional omillar birgalikda ta'sir ko'rsatadi. Ularning har biri o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, ularni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Iqtisodiy va texnologik ustuvorlik Xomashyo sifati va narxi, eksport bozorlariga kirish imkoniyatlari, shuningdek, zamonaviy uskunalar va texnologiyalarni joriy etish eng muhim omillar sifatida belgilandi. Innovatsiyalar va raqamlashtirish yengil sanoatning kelajakdagi o'sishining asosiy drayverlari hisoblanadi. Ijtimoiy va ekologik talablar Iste'molchilar talablarining o'zgarishi (moda, ekologik xavfsizlik) va barqarorlikka intilish korxonalardan doimiy moslashuvchanlikni talab qiladi. "Yashil" ishlab chiqarish va resurs tejamkorligi xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi. Institutsional qo'llab-quvvatlash Davlatning yengil sanoatni qo'llab-quvvatlash siyosati, investitsion imtiyozlar va qonunchilik bazasining barqarorligi korxonalar rivojlanishi uchun muhim zamin yaratadi. Xulosa qilib aytganda,

O'zbekiston yengil sanoatining barqaror rivojlanishi uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv barcha ta'sir qiluvchi omillarni hisobga olgan holda, strategik rejalashtirish, innovatsiyalarga investitsiya kiritish, kadrlar salohiyatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashishni o'z ichiga oladi. Ushbu chora-tadbirlar yengil sanoatning nafaqat ichki, balki tashqi bozorlarda ham muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

O'zbek adabiyotlari ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 80-85.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 120-125.
3. Vahabov A.V., Alimardanov R.A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 180-185.
4. G'ulomov S.S. Iqtisodiyotda axborot texnologiyalarining o'rni. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – B. 110-115.
5. Abdullayev A.O. To'qimachilik sanoati korxonalarida kadrlar salohiyatini boshqarish. – Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 2020, № 4. – B. 60-65.
6. Xodiyev B.Yu. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning dolzarb masalalari. – Toshkent: Fan, 2021. – B. 70-75.
7. Usmonov B.B. Yengil sanoatda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish. – O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2022, № 2. – B. 40-45.
8. Alimov R.X. Kasb-hunar ta'limi tizimini takomillashtirish. – Ta'lim va kadrlar, 2019, № 3. – B. 30-35.
9. Raxmatullayev S.N. Korxonalarda mehnat unumdorligini oshirish omillari. – Mehnat iqtisodiyoti, 2020, № 1. – B. 55-60.
10. Karimova D.M. To'qimachilik sanoatida sifat menejmenti. – Standartlashtirish va metrologiya, 2021, № 5. – B. 85-90.
11. Soliyev A.A. Hududiy iqtisodiyot: muammolar va yechimlar. – Toshkent: Akademya, 2022. – B. 130-135.
12. Eshmurodov B.E. Zamonaviy korxonalarda raqamlashtirish jarayonlari. – Raqamli iqtisodiyot, 2023, № 1. – B. 95-100.
13. Norbutayev M.N. Sotsiologik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2020. – B. 150-155.